

היבטים דיאלקטיים-ביקורתיים-לבעיית התודעה-העצמית

ישראל אידלוביץ

תאריכים: דיאלקטיקה-ביקורתית, תודעה-עצמית, פסיכולוגיה התכונותית, רצון טהור, הכרה טהורה, 'זר למחשבה', מקור.

תקציר

במאמר זה נבחן שלוש גישות לבעיית התודעה-העצמית: הראשונה של פרנץ ברנטאנו (1838- 97), השנייה של קארל יאספרס (1883- 1969) והשלישית של אדוארד היינריך קלודט (1858- 1939). המאמר מנסה להבהיר את ההבדלים בין הגישות הללו, ואת ההשלכות של הבחירה בין אחת מהן לבין האחרות. המאמר מנסה להבהיר את ההבדלים בין הגישות הללו, ואת ההשלכות של הבחירה בין אחת מהן לבין האחרות.

רוב השיטות הפילוסופיות בעבר הדגישו את האמונה בדבר יכולת האדם לדעת מהי האמת או מהו הטוב. בהתבסס על ודאות זו, הוגי דעות ואנשי מעשה האמינו שניתן יהיה להגדיר ואף לממש את הרעיונות בדבר החיים הטובים והאמיתיים. לקראת סופה של המאה ה-20, נראה שאבד הכל על רעיונות אלו וגם תחושת הוודאות שהיתה מנת חלקו של חלק ניכר מהאנושות בעבר, נעדרת מאיתנו. אך אובדן זה יכול להיות אולי בגדר הישג. היעדר האמונה ביכולתנו לאחוז באמיתות מוחלטות יכול להוביל אותנו חזרה למקורות השיטה הדיאלקטית הסוקרטית, אשר בבסיסה מונח היעדר הידע המוחלט. הידיעה בדבר אי הידיעה היא הקו המנחה פילוסופיה זו. עדיין קורצת לנו האפשרות למצוא דיאלקטיקה חדשה, אשר תהיה ביקורתית ביסודה. אמירתו של פרידריך שלגל, האומרת: "זה קטלני לרוח באותה מידה אם היא בעלת שיטה או נעדרת שיטה כלל, ולכן עלינו לחבר את שתי הגישות האלה יחדיו", מייצגת נאמנה את דרכי החיפוש הדיאלקטיים.

החיפוש אחר אפשרויות גישור בין העולמות הפילוסופיים השונים והצגת עולם הרוח האנושי כפעילות פלורליסטית ביסודה, זוהי המהות של הפילוסופיה הניאו-קנטיאנית המאוחרת. אחת מנקודות התפנית של החשיבה הפילוסופית היתה אפשרות המעבר משיטות פילוסופיות שונות לכדי אחדות שיטתית נרחבת, במסגרת שיטה אחת. זהו המעבר שבו נעסוק כאן, כשהכוונה היא למעבר מהשיטה הקנטית, לשיטות פסיכולוגיסטיות ולגישה הניאו-קנטיאנית המאוחרת.

א. המשגת התודעה-העצמית במשנתו של פרנץ ברנטאנו

המחקרים הפילוסופיים של פרנץ ברנטאנו מתמקדים ומתבססים על שיטת החקירה הפנומנולוגית, ומאופיינים בחיפוש אחר המקור הברור והמובחן היטב של הידע האנושי, כחלק ממאגר הנתונים של התודעה האנושית. האמת חייבת להתברר מתוך מערכת היחסים שבין הפעילות האנושית והמציאות, כדי שניתן יהיה להגיע למשפטים ודאיים. האמת מביאה לידי ביטוי המשגה התפתחותית יותר מאשר קביעה אונטולוגית, שהיא בגדר אמת מוחלטת. שיטה פילוסופית זו ממקמת את התודעה במקדד הדיון. מכיוון שהתודעה לבדה גוזרת את המשפטים הוודאיים, הרי שזוהי אותה תודעה אשר חייבת לספק את האמת עצמה.²

נקודת המוצא הפילוסופית המשותפת של ברנטאנו והניאו-קנטיאנים היא, שהשיטה הפילוסופית האמיתית אינה שונה מזו של מדעי הטבע.³ יישום עובדות התודעה חייב להיות מדעי במהותו, כשמטלה זו היא מנת חלקה של הפסיכולוגיה. ברנטאנו קובע, שהפסיכולוגיה התיאורית של הנפש היא מדע מדויק.⁴ יש להשיג תיאור ממצא ומלא של הנפש, כאשר כל חקירה בכיוון זה חייבת להישען הן על הברירות של ההסתכלות הפנימית והן על האפריפראזה יחדיו, תוך השוואות והבחנות ישירות ועקיפות.

מהות התופעה הנפשית מוגדרת כדימויים (Vorstellungen) של עובדות אמיתיות. כל פעילות נפשית מוגדרת באופן טבעי כיתודעה של משהו, בעוד הפעולה עצמה היא מושא התודעה. 'הפעולה הנפשית' היא תמיד פעולה של מחשבה בעלת אופי התכונותי, בעוד שיהפעליה (האפקציה) השכלית הסבילה היא תוצאה שנוצרה מסיבה בלתי ברורה.⁵ ברגע נתון כלשהו, דבר מה הוא מחשבה, וברגע אחר הוא מושא ראשוני. הפעולה הנפשית, המבצעת את הפעילות המחשבתית הזו, היא עצמה בגדר מושא של פעילות נפשית, כמושא משני.⁶

תורת הכרה של ברנטאנו, כל פעולה נפשית מלווה על ידי התודעה הפנימית או העצמית, אשר מורה ומגדירה התייחסות מסוימת ביחס אליה, מאירה אותה ותופסת את מכלול הפעולה הנפשית בכליותה. כל פעולה נפשית מכוונת ראשית כל כלפי מושא ראשוני כלשהו, בעוד שבשלב השני, כתודעה-עצמית, היא גם מתייחסת לעצמה כמושא משני. ישות חושבת היא תמיד מושא משני של הפעילות הנפשית שלה עצמה, בעוד שהצגת נושא החשיבה מלווה תמיד לדימוי שיש לה על עצמה, כמושא משני.⁷ כתוצאה מהמודעות של התפיסה הפנימית שלנו, כאשר אנו תופסים את עצמנו כישויות חושבות, הרי שאנו מביאים לידי אחדות את המושא הראשוני עם המושא הפנימי, בפעולת החשיבה שלנו. עבודה של הפסיכולוגיה התיאורית הוא לנסות ולחשוף את הנתונים של ההסתכלות הפנימית ולסכם את כל הוודאיות האנליטיות, יחד עם ההנחות ההכרחיות.⁸

פרנץ ברנטאנו מניח שהתודעה העצמית מצביעה על הידיעה המתייחסת לעצמה. כל ידיעה היא מקרה פרטי של מה שידוע, כלומר של עצם (סובסטנציה). התודעה-העצמית היא ידיעה המתייחסת לתוכנה היא, כפי שעצם מתייחס לתארו שהוא הידיעה. אם התודעה-העצמית מתייחסת לעצם, הרי שאין הכוונה שהיא מתייחסת לעצמה בלבד. לדוגמה, להיות מודע לחובתו של האחר אין הדבר בגדר התייחסות לעצם, אלא זוהי התייחסות לאישיות אחרת.⁹

הבחנתו של ברנטאנו בין העצם הראשוני והמשני מתבססת על תורת הנפש של אריסטו.⁹ העצם הראשוני הוא האחרון, היסוד המהותי והבסיס לכל קביעה; זהו נושא האחדות של כל פרדיקציה והוא בעל זהות בלתי-משתנה, בהתייחס לקביעות המקוריות שלו. לתודעה-העצמית אין קיום נפרד מחוץ להכרה והיא מתלווה לידיעה של העצם המשני. התודעה-העצמית מתחברת לעצם הראשוני, על אף שהיא איננה נוכחת בתוך ההכרה. רק כעצם משני מופיע מכלול כל הפרדיקציות המתייחסות להכרה של העצם הראשוני, כך שהתודעה-העצמית מכילה פרדיקציות המגדירות ומבטיחות לנו את הידיעה של הידיעה העצמית.

הידיעה מוגדרת כעצם ומקורה מונח בהיות התודעה העצמית 'תפיסה פנימית' (innere Wahrnehmung). התודעה-העצמית נותנת לנו הגדרה של ידע המתייחס לידיעה עצמה.¹⁰ הבהירות של התפיסה הפנימית מובטחת הן לפעולה הראשונה והן לשנייה, לידיעה ולידיעה של הידיעה.

הבחנה מעין זו קיימת בפסיכולוגיה בין הראייה ("אני רואה") ותודעת הראייה ("אני יודע שאני רואה"). מצבים נפשיים אלו הם אמיתיים במידה שווה. אם נשאל, מתוך התייחסות לשיטה הפילוסופית של ברנטאנו, מהו האפיון שיש לכל תופעה נפשית, בהיותה בעלת מושא המתייחס לעצמו, או מהו המושא של תודעה-העצמית, הרי שהתשובה היא – התודעה עצמה. התודעה כמושא קיימת באפיונה ההתכונותי בתוך הנשמה שלנו, כאשר מדמים אותה, מבהירים אותה, מנתחים אותה או שופטים אותה. ניתוח התכונותי הוא מהותי ביחס שבין התודעה לתודעה-עצמית, ואין זו מציאות כפולה כלל וכלל. ניתוח זה מנסה לקבוע את היחסים האמיתיים בין התודעה לתודעה-עצמית, וקביעת המשפט האמיתי והמובחן היטב.

התודעה-העצמית היא חסרת משמעות כישות עצמאית, בעלת 'קיום' כשלעצמו ואין היא יכולה ליטול חלק במהות האמת.¹¹ האמת ניתנת להבהרה באמצעות ההחזרה ההדדית של התודעה והתודעה-העצמית. הנחה בסיסית היא שהקיום של מציאות אחת ואמת אחת, והיעדר הכפילויות שבין 'המציאות' כשלעצמה והאמת כשלעצמה; וה'התודעה' כשלעצמה, מביאים לידי יצירת שיטה אחידה, מצד אחד, והיעדר התלות של היסוד הסובייקטיבי ביסוד האובייקטיבי, מצד שני. הסובייקטיביות, בשיטה הפילוסופית של ברנטאנו, נובעת

מההכרה שאין כל אפשרות להקנות לכל משפט סובייקטיבי משמעות אובייקטיבית, או להקנות משמעות אובייקטיבית לקביעות המבחרות את התפיסה הפנימית, מפני שהם נגזרים מהתודעה של הפרט החושב. אי לכך, המדע מוגדר כדיאלוג לשם השגת הגדרות אמיתיות, תוך כדי התאמתם יחדיו של משפטים שונים וחוקים.¹²

ברנטאנו ממקם את התודעה של החושים בבסיס בהירותה של התפיסה הפנימית, אך הוא איננו מבטיח את תקפותה העצמאית בהתייחס למציאותה. ניתן להתייחס לכלל התופעות החלקיות כתופעה אחת בלבד, כך שתהא זו התייחסות התכונותית אחת של התודעה ביחס לריבוי המושאים. תופעת החשיבה היא התייחסות למושאים קיימים, אך באותה מידה היא מתייחסת למושאים לא קיימים, בעוד שהתופעה הפיזיקאלית מתייחסת למושאים קיימים בלבד. הבחנה זו מסבירה את הפונקציה הנוספת של השכל, שיש ביכולתו להתייחס הן למגזר הדברים הפיזיקאליים, והן למגזר של התופעות הנפשיות, כשהאחד מאפשר את קיומו של השני. אחדות הקיום, של זה הקיים ושל האמת, חייבת להיות מקושרת לכדי קיום חלקי התודעה השונים, השונים אף במהותם זה מזה.

העצם (הסובסטנציה) אשר עליה מבסס ברנטאנו את תודעת היחיד הוא 'היאני', והיאני הוא זה המבטיח את תוקף אחדות התודעה. אחדות תודעה זו איננו 'יאני' המתבסס על "האחדות הטרנסצנדנטלית של הארצפציה", כפי שהוא מוגדר בפילוסופיה הקנטית,¹³ והוא לא 'היאני' המשותף לכל בני האדם, אלא 'היאני' הסובייקטיבי של כל פרט ופרט. אין בכונתו של ברנטאנו ליצור מושג כללי של 'האנושות כולה' או של 'מדע'. הוא מאמין שרק בפרטים הקיימים, ובה החושב עליהם בצורה כללית, היחסים ההתכונותיים בין הפעולה הנפשית והעצם הם מהותיים לשם הבנת היחסים בין התודעה לתודעה-עצמית. כל האירועים הנפשיים מתבססים על העצם, הנוכח בנפש האנושית. יתרה מזאת, הנפש האנושית, כעצם ראשוני וכמציאות חיצונית, אכן היא היסוד הראשוני. כל פעילות נפשית מוגדרת כעצם משני. אי לכך, קימת קורלאציה אך לא זהות בין המושא לתהליך החשיבה. חושב ללא מחשבה איננו קיים, כפי שמחשבה ללא חושב איננה קיימת. אי לכך, קיימת כאן התייחסות תלת-ממדית בין הפעולה הנפשית, האובייקט הפנימי והמציאות החיצונית או העצם.

אחדות התודעה היא בעלת חשיבות עליונה עבור השיטה הפילוסופית של ברנטאנו. הפונקציה המרכזית של אחדות זו היא להגדיר את היחסים בין התודעה הראשונית והמשנית, כך שהיא תוגדר כתודעת הפעילות והאחדות של שני המושאים יחדיו. יכולה להתהוות יותר מתודעה אחת מכל מושא נתון, אך הנושא חייב להיות אותו נושא בשני המקרים.

ברנטאנו מסתמך על ההבחנה של ליבניץ בין שני מקורות התודעה: "אמיתות של התבונה", אשר הן אמיתות ודאיות וא-פריוריות המבטיחות את המושגים, ו"אמיתות של העובדות", שהן אמיתות של הבהירות העובדתית הישירה של התפיסה הפנימית.¹⁴ תופעה נפשית יכולה להיות פשוטה או מורכבת, אך לעולם לא תהיה פעולה נפשית שאיננה דימוי או שאיננה מתבססת על דימוי. המושא איננו רק זוכה להדמיה, אלא גם נבחן כאמיתי, או נדחה כשיקרי. יחד עם זאת, יכולים להיות משפטים על פעילויות המחשבה הקיימים כריבוי או במקביל באותו סובייקט חושב.

מושג התודעה-העצמית מורה על קורלאציה בין התודעה של העצמי, או 'היאני', כאחדות קבועה וודאית, לצד היכולת של הסובייקט לפעול בכל מקרה פרטי. התודעה-העצמית מתפתחת במקביל עם המודעות לעולם החיצוני, דרך פיתוח ההבנה של התודעה המקורית, ההופכת פחות מובחנת, כפי שקורה עם ההגדרה-העצמית הרפלקסיבית של המחשבה והרצון. התודעה-העצמית אינה רפלקסיבית של התודעה המובחנת מאחורי מהות לא ברורה, אל מיקום עצמאי של העצמי ביחס למציאות מסוימת. זו אינה שלמות מוחלטת של ההכרה מחדש של נתוני החושים, אלא פעילות בעלת חיות גבוהה, שיש ביכולתה להתגבר על כל הנתונים. בהיותה נוכחת באופן זה, יש בכוחה של התודעה-העצמית תמיד להגדיר את עצמה. התודעה-העצמית היא גם תודעת הישות, של פעילות כמצב והן של הפעילויות של 'היאני'.

ב. המשגת התודעה-העצמית במשנתו של הרמן כהן

הרמן כהן מבסס את שיטתו הפילוסופית על השכנוע ההכרתי, שכל הכרה של מושא היא אפשרית רק באמצעות תהליך החשיפה של אותו

מושא בנושא.¹⁶ התארים של כל הידע, בהתייחס לנושא, חייבים להתגלות במושא. המושא הוא היצירה של הנושא, בעוד שהנושא מתגלה במושא. זוהי נקודת מוצא של שני כיוונים באותה "דרך בעלת קצוות מנוגדים": אובייקטיביזציה וסובייקטיביזציה. השקפתו של הרמן כהן היא שמושא הוא נושא שעבר תהליך של ניכור עצמי. זהו הבסיס לתהליך אין-סופי של המדע, אשר מכיל את שתי הקצוות, אובייקטיביזציה וסובייקטיביזציה, כולל תנופת (מומנטום) ההתפתחות.

פול נאטרופ (1854-1934) מבטא את אותו רעיון כאשר הוא מגדיר שהעובדה הסופית והקבועה (Factum) חייבת להיות מוחלטת בשינוי¹⁷ (Fieri), שהוא התהוות מתמדת. הפעילות מוגדרת כמהות של שני היבטים: כפעילות היוצרת מושאים וכמקור לתודעה-העצמית. במסגרת מדעי הטבע המתמטיים, המסגרת של השיטה היחסית, המושא זוכה לדה-אינטגרציה. המושא הצורני גורם לסילוק עצמו בתוך המסגרת של יחסים כללים והיחסים של השיטה.

היה זה ג' פי ו' הגל (1770-1831) אשר פיתח את הדיאלקטיקה של המושג הטהור, וייחס לה את הדינמיות והאובייקטיביות של הטבע.¹⁸

הרמן כהן התנגד לשיטתו של הגל בדבר הדיאלקטיקה של המושג: המושג איננו הנושא של המחשבה אלא המשפט עצמו.¹⁹ ההגדרה עצמה של המשפט היא אין-סופית; זהו תהליך אין-סופי אשר תכליתו הוא המושג. התכלית של המושג יוצרת בתוכה את תכני המחשבה ואת המושא של המשפט. רק חקירה ביקורתית-טרנסצנדנטלית יכולה להוביל לתנאי העובדות ולהנחות היסוד של מדע.

המציאות כולה, על פי שיטתו של הרמן כהן, מתבססת על "עקרון המקור" (Prinzip der Ursprung), שהוא גם הבסיס לכל הידיעה, כפי שהוא גם הבסיס להתפתחות האמיתית של המדע.²⁰ המקור הוא האחדות המקורית, מעל לכל השינויים העובדתיים, והוא מקשר יחדיו את התהליכים המדעיים עם שינוייהם. אם בוחרים בדרך המחקר והחקירה המדעיים, הרי שאין מקום לחקר והתחקות אחר טבע 'האמת'; החיפוש אחר האמת היא האמת עצמה. לשאול מה הם התארים של 'המקור', משמעו לשאול אחר איכויות הבסיסיות המופשטות והאחרונות. התכונה היסודית של המקור היא האינסופיות שלו. בהיות כל המדעים מתבססים על עקרון המקור, הרי שהדרך המדעית חייבת להיות אינסופית.

הרמן כהן ממקם את הרעיון של פארמנידס במרכז התיאוריה שלו: הישות היא ישות של המחשבה.²¹ אי לכך, מחשבה כמחשבת הישות היא מחשבה בעלת קוגניציות. המחשבה יוצרת את הישות. המחשבה היא טהורה ואחידה – זוהי הנחת יסוד בשיטתו של הרמן כהן. שיטה פילוסופית מעין זו מניחה את האמפיריזם על יסודות אידיאליסטיים טהורים, כבסיס למדע לתודעה כאחד. בשיטתו הפילוסופית, הרמן כהן מניח בצורה נחרצת, שעקרון המקור הוא הבסיס לתורת-ההיגיון, היכול לשרת הן את המדע והן את התודעה. כפילוסוף ניא-קנטיאני, הרמן כהן מסתמך על העיקרון של קנט הקובע, שאחדות התודעה מכוננת את האפשרות לכל ידע ומבטיחה את

תוקף המדע.²² בפילוסופיה הקנטית, התודעה הצורנית רוכשת את אחדותה מהפעילות טרנסצנדנטלית של הא-פרצפציה, או הסינתזה שלה, שאיננה אחרת מאשר אחדות המחשבה עצמה. התודעה על פי קנט איננה נתפסת בנושא או כ'יאני', אלא כמחשבה עצמה על עצמה ועל אחדותה.²³

הרמן כהן דוחה את נקודת המוצא הקנטית על אפיוניה הסבילים, הן בתהליכי החשיבה שלה והן במבנה התודעה עצמה. הוא דורש שהתודעה תעצב בתוכה את כלל מושאיה בדרך ספונטנית. פעילות מחשבתית או תודעתית נתפסת כפעילות יצירתית.²⁴ אין להפריד את

"הנתונים" (Datum, Gegeben) של התודעה מחוקי התודעה, מפני ששניהם נוצרו מאותו מקור, באופן מקביל, תוך שיזור הדדי. כל

משפט מדעי שייך למקור או למשפט הראשוני. האחדות המכוננת את התודעה היא האחדות של הלוגיקה הפורמלית והטרנסצנדנטלית.

25

מכאן, שאחדות המשפט היא היצירה או המסקנה של אחדות המושא, באמצעות אחדות התודעה.

מושג מרכזי אחר בתורת ההכרה של הרמן כהן הוא "הינתנות המציאות" או "מציאות אשר ניתנה" (Gegebenheit). 'מציאות אשר ניתנה', הרי שמכוננים אותה בהתאם לצורות החשיבה של התפיסה וההסתכלות. יחד עם זאת, המחשבה אינה יכולה להיות 'נתונה', מפני שכל מהותה היא הספונטניות שלה. אי לכך, עולם האמיתות השייך לחשיבה הטהורה ואשר קיים בצורה עצמאית כאידיאל של

אפשרויות, הוא מוחלט ואינו תלוי במחשבה ממשית.²⁶ זו הסיבה, ששיטתו של הרמן כהן מוגדרת כ'אידיאליזם טרנסצנדנטלי' או, כפי

27

שהוא עצמו מגדיר זאת "אידיאליזם המנביע ריאליזם אמיתי".

המחשבה מבטאת את עצמה בהשערות. קיימת קורלאציה בין הוכחות אמפיריות והשערות, שאותן מספקת המחשבה הטרנסצנדנטלית.

אף האידיאה האפלטונית היא רק השערה במסגרת שיטתו של הרמן כהן, השערה המנותקת מהמציאות התפיסית.²⁸ 'היא' אינו יודע

דבר על המקור או הישות הראשונית, אלא מכונן את המציאות באמצעות 'הלוגיקה של הידע הטהור'. לוגיקה זו מגדירה וקובעת רק

השערות. ההשערות הן כלי העבודה של האמת. אין כל אמת דו-משמעית: ההשערות מכוננות את הבסיס של הוודאות לחוקי הטבע.

בניגוד לעקרון המקור, השלילה היחסית ממוקמת כקוטב השני של המחשבה. הרמן כהן מציין שפעילותה הראשונית של המחשבה היא

29

השאלה.

בעיה אחרת בעלת תפקיד מרכזי בפילוסופיה של הרמן כהן היא בעיית האינסוף, במסגרת עקרון המקור. מושג זהות אינו קיים בזמן,

וזהות עצמה היא חסרת זמן. 'המשך' מבטיח את האחדות של היסודות השונים עם המקור, בעוד שהאחדות תופסת את הגורמים בתוך

עצמם, על אף השוני והריבוי של התופעות בדימוי התודעה. זוהי אחדות המתייחסת למחשבה כתהליך, כשהיא עצמה מוגדרת כיסוד

מחשבת, כשלעצמו ובשביל עצמו. כל היסודות הללו מכוונים כלפי המחשבה; על אף ריבוי תהליכי החשיבה, האחדות המבטיחה את

30

אחדותם.

הגדרה מעין זו של הזהות איננה מספקת, מפני שישודות התודעה ניתנים לשילוב יחדיו בדרגות הגבוהות ביותר, וגם במקומות שהחשיבה

תלויה בתהליכים פסיכולוגיים. יתרה מזאת, הפסיכולוגיה איננה נוטלת חלק בתהליכי ההגדרה, שבהם פועל חוק הזהות, כפי שהוגדר

והובהר היטב במקרה של 'האני החושב' של קנט.³¹ ניסיונו של הרמן כהן למצוא זהות צורנית ולא מובנת לתהליכים שונים ולמצבי

תודעה, נראה כלקוח ממחזה מהעבר הרחוק, שבו הוצגו ניסיונות שונים למציאת זהות אחידה לנחר הזורם.

במשנתו של הרמן כהן, 'האני' הוא הומוגני וזהה עם עצמו (על אף הזרם של מצבי התודעה), כשהתודעה של 'האני' הבלתי מוגדר, נתונה

כאופן מידי. יש לשים לב, שבניגוד ל'אני', האישיות משתנה במשך הזמן, מפני שהיא אינה נושא של הזהות ההומוגנית. מבנה זה מבטיח

את האוטונומיה, המאפיינת את הצורה הפורמלית של התודעה, כעקרון הזהות של התודעה. תורת ההכרה של הרמן כהן מניחה בבסיסה

את עקרון הראשית, אך לא ניתן לשוב לאותו מקור, שם מצויה הזהות המקורית.

החשיבה הביקורתית אשר מונחת ביסוד יצירת התודעה ועקרון הראשית יוצרת גם את עקרון האפשרות.³² מושג התודעה שייך לממד

הביקורתי. הרהורים או חשיבה אין בכוחם להגיע לידי אחדות, אלא לאחדות שמחוץ לתודעה. התודעה עצמה היא הגורם המקשר בין

כיווני החשיבה השונים, הקיימים במסגרת הקורלאציה של הנושא והמושא. באמצעות התודעה, המחשבה יכולה 'להתבונן' מעבר

לעצמה. 'להיות מודע' משמעו שהחשיבה יכולה לבחון ולהתבונן על עצמה. מבנה זה של התודעה מניח בצורה ודאית את קיומה של

תודעה-עצמית.

קיום התודעה הביקורתית היא חיונית לאישיות, הנוקטת למציאת זהותה, ואכן זוהי התכלית של הפעילות התודעית. אני מודע לעצמי

כאחדות רק כנושא, יחד עם המושא המתאים. הנושא והמושא שייכים לאישיות אחת, או להגדרת הגוף הראשון. התודעה של המחשבה,

באחדותה ובזהותה, קשורה יחד הן לחושב, לדבר אשר נחשב על-ידו, ובאותה מידית לחשיבה הביקורתית. מבנה התודעה מעלה את

בעיית המחשבה הטהורה, שהיא המקור לתודעה הטהורה: תודעה-עצמית יכולה להיות רק תודעה של מושאים, אשר הם עצמם בגדר

מחשבות בלבד.

על פי הידע האימננטי העומד לרשותם, בני האדם אינם מודעים לעצמם אלא לעולם החיצוני, שהוא חלק מתודעתם. אי לכך, אפשריים

שני סוגים של יחסים תודעתיים:

1. היחס של התודעה אל 'האני' האישי שלה, שהוא התודעה-העצמית;

2. היחס של התודעה למושאים של העולם החיצוני, שהוא 'פשוט' תודעה.

הרמן כהן קובע, שהתודעה הטהורה 'יוצרת' את העולם החיצוני. התודעה אשר יוצרת בעצמה את המושאים של העולם החיצוני אינה מודעת

לעצמה, היא תודעה שאינה תודעה-עצמית. בני האדם אינם מודעים למושאים פסיקאליים, אלא לדימויים מהמושאים הללו. אי לכך,

לתודעה אין כל קשר או מעורבות עם המציאות הפסיקאלית. לא המושאים של העולם החיצוני אלא הדימויים של המושאים מונחים בשדה

התודעה. הרמן כהן מניח עיקרון, אשר על פיו כל תודעה טהורה היא תודעת מושא, מושא אשר נוצר במסגרת תהליכי 'המחשבה היוצרת

הטהורה'. בשלב זה, יש צורך להעלות ולהבטיח את האחדות והזהות של המחשבה. מטלה מעין זו אין באפשרותה של התודעה להבטיח,

בהיותה תודעה של מושאים, אלא רק התודעה-העצמית.

בנקודה זו חשוב להבחין בין הפילוסופיה הקנטיאנית והניאו-קנטיאנית. בעוד שהדרך הקנטית מובילה מתודעה למחשבה, הרי שהדרך של

הרמן כהן מובילה ממחשבה לתודעה. התודעה כישות היא "יצירה" (Erzeugnis) של המחשבה. בשלבים מאוחרים יותר של תהליכי

החשיבה, היא מונחת במקור אינסופי. בהתאם לכך, המחשבה ממשיכה לקבע ולהגדיר את עצמה בדרגות הגבוהות ביותר ומשיגה

קונקרטיזציה. כך קורה שהפונקציות של המחשבה והתודעה הוחלפו, כשהמחשבה הופכת להיות תודעה, מפני שהתודעה נגזרת ממנה.

המחשבה הופכת את עצמה לאובייקטיבית. היא קובעת את המושאים, כי 'ישות' בשיטתו של הרמן כהן פרושה רק ישות של מדעי הטבע

המתמטיים. העובדות והנתונים שהמחשבה קובעת אינם בתר-מדעיים, מפני שהמדע אינו לא 'קונקרטי' ולא 'מציאות'.

הרמן כהן מצביע על היעדר האפשרות למקם את התודעה-העצמית במסגרת ההכרה הטהורה. התודעה-העצמית איננה יסוד ראשוני

במסגרת ההכרה הטהורה, אלא עיקרון עליון של התבונה המעשית.³³ התבונה איננה מכילה תודעה עצמית כערך אינהרנטי אמיתי, אלא

רק את הרצון הטהור, המנחה את האמונה על פי ערכיו, ונמצא תמיד מעליה. אמיתות היא אמונה בידיעה כמקור לאמת. הדרך שעליה

הוא מורה היא ידיעה-עצמית, כשידיעה-עצמית היא תודעה-עצמית.³⁴ סגולתה המרכזית של הפילוסופיה היא אמיתותה.³⁵ האמיתות

היא "מורה הדרך" (Wegweiser) של המדע ושל המוסר כאחד. רק לסגולת האמיתות יש הכוח להבטיח את התקדמותה של התודעה-

36

העצמית, המתבססת על ידיעה-עצמית.

פילוסופיית המוסר של הרמן כהן מתבססת על המושג של הרצון הטהור. 'טוהר' הוא מושג אפלטוני המצביע, בצורתו המתודולוגית, על

בסיס הטבע והידיעה האנושית. המוסר אינו מתמקד בבעיית 'היות טוב' אלא בבעיית 'הטוב'. אם בני האדם הם טובים, הרי שהדבר תלוי

בידיעתם את הטוב. המשגתו של הרמן כהן את סגולת ה"אמיתות" (Wahrhaftigkeit) ניתנת להבנה רק כמקור של העצמי המוסרי.

37

הממשות של העצמי היא הנושא של בעיות המוסר.

במחשבה, המושא הוא גם מטלה וגם התוכן. המעשה הוא האמצעי ליצירת מושא זה. לעומת זאת ברצון, המעשה הוא הן תוכן והן מטלה. אי לכך, המושג הוא אמצעי ליצירת המעשה והגורם ליישמו. ברצון הטהור, המעשה הופך למושא. מיהו אם כן הנושא של בעל הרצון הטהור, במסגרת הרצון הטהור? זהו העצמי שהוא הבסיס של האמת והנושא של החוק המוסרי. העצמי הוא כוליות, בעוד שסגולתו היא השגת הידע של העצמי, בידיעה-העצמית ובתודעה-העצמית.³⁸

תכני התודעה, המשמשים הן את הרצון והן את המעשה אינם מאופיינים כמושא, אלא מוגדרים כנושא. נובע מכך, שנושא האובייקטיביזציה כתכני התודעה, מגדירים את עצמם בצורה מובחנת מתודעת המושאים, שהיא התודעה-העצמית. התודעה העצמית חייבת להיקבע כהבחנה בין המחשבה, כמחשבה קוגניטיבית, לבין הרצון הטהור.

התלות של התודעה-העצמית ב'אני' בפילוסופיה של קנט, הופכת אותה לזהה עם עצמה בזמן. אין זה מכוונתו של קנט להגיע לעמדה מיסטית, ולכן הוא קושר את התודעה-העצמית לאחדות המחשבה, באופן כללי. אחדות התודעה היא עקרון יסודי סינתטי ולא אידיאה רגולטיבית. בהמשך לפילוסופיה הקנטית, הרמן כהן איננו מניח שהרצון יכול להיות חלק מהתבונה, מפני שהוא לא נוצר במסגרת אחדות התודעה. יחד עם זאת, יש לזכור שהאחדות של התודעה עצמה נתפסת כאחדות המושג, כפי שהדבר מופיע בפילוסופיה של הגל. האחדות של המושג נובעת מאחדות מושא אשר נוצר. במסגרת הרצון הטהור, הגורם האחרון של האחדות הוא הנושא.³⁹ האחדות של הנושא איננה יכולה להיקרא אחדות כלל וכלל אם היא איננה משתלבת ונוטלת חלק במושגים, במושאים ובאמירות שונות. לכן, התודעה-העצמית נוצרה כדי לשרת כמנוף בין הנושא, הרצון הטהור ותודעה.

התודעה-העצמית מחליפה את אחדות התודעה במסגרת המוסר של הרצון הטהור. התודעה-העצמית היא מרכיב מרכזי של הרצון-הטהור, ומעל לכל היא הסיבה המרכזית והמדריך של הדחף העמוק ביותר. התודעה-העצמית חייבת לאחד את 'אני' ואת 'האמת' יחדיו. אחדות ה'אני' וה'אמת' היא המטלה של התודעה-העצמית.⁴⁰

הרמן כהן מגיע למסקנה שהתודעה-העצמית היא תוכן מרכזי ומכריע של הרצון הטהור. אך מהו ההבדל בין 'העצמי' לבין 'האני' ה'אני' הוא הנושא של המחשבה הטהורה והמושא המותאם לה. ברצון הטהור, הנושא והמושא הם בעלי מעמד משלים. ה'אני' הוא רק חלק או היבט של 'האמת', בעוד שה'אמת' היא הגדרה בלתי אמצעית של המושא. ב'אמת' הכוונה היא לכל המושאים או לכלל המושאים שהתכוונו אליהם. המושא, אשר כלפיו מכוון את עצמו הרצון הטהור, הוא אחדות, כלומר זהו זהות של הנושא והמושא.

ההבדל בין הרצון לבין התודעה אינו נובע מההבדל שבין היחסים של התודעה-העצמית. זו היא המציאות העתידית בלבד אשר לקראתה עצמית משמעה רצון-עצמי, או ליתר דיוק 'הרצון של העצמי שלי'. הפרדוקס של התודעה-העצמית הוא שבני אדם אינם מכירים כל 'אני' ללא 'האמת', שום 'עצמי' ללא 'עצמך' או 'עצמנו'. לכן, יש לחפש אחר התבוננות רפלקסיבית, על פי חוקי התודעה-העצמית, ב'אני' המוחלט.

המטלה של התודעה-העצמית היא השערה של התודעה-העצמית (בשיטתו של הרמן כהן האידיאה זהה להשערה), שהיא הדרישה והתביעה של העצמי.⁴¹ זוהי ההתפתחות הפנימית והעיקרון של התודעה-העצמית. שום עיקרון או נורמה המייחסים את התודעה-העצמית להווה או לעבר אינו תקף, מפני שכל ההגדרות והקביעות של התודעה-העצמית מתייחסות לעתיד, ולכן לא ניתן לקבוען. קביעות נטורליסטיות או פסיכולוגיות אין בכוחן לממש את הדרישה של התודעה-העצמית. זו היא המציאות העתידית בלבד אשר לקראתה התודעה-העצמית של הרצון הטהור משתוקקת ושואפת. בני האדם שואפים באופן קבוע לממש את התודעה-העצמית בעתיד. אם ההיבט של העתיד מסולק הצידה, התודעה-העצמית מאבדת שליטה על הרצון.

לתודעה-העצמית של הרצון הטהור יש שתי מטלות: זו של העצמי וזו של החוק. המטלה של העצמי מנביעה את תוצאת הרכבתם יחד, מנקודת המבט של החוק. על פי השקפתו של הרמן כהן, העצמי יכול להעריך את עצמו ולקבוע מטלות רק באמצעות החוק. יתרה מזאת, העצמי יכול לממש את החוק ולהקנות לו חיים.⁴² לאוטונומיה של התודעה-העצמית יש ארבעה ממדים:

1. העצמי המחוקק – עיקרון זה, שהוא הן רציונלי והן אידיאליסטי, הוא בגדר דרישה של הרצון הטהור לבטא את התודעה-העצמית ולהסדיר תחיקתה את כלליו הכלליים. בהתאם לעיקרון זה, אף אחד לא היה יכול חשוב על מקרה פרטי כלשהו של התודעה-העצמית, מבלי לראותו כחלק בלתי נפרד של העולם כולו. היצירה של העצמי יכולה להתרחש רק במסגרת שהחוק מספק, כאשר החוק נוצר במהלך ההתקדמות שאנו יוצרים. העצמי חייב לפעול במסגרת ההכוונה העצמית, מפני שבדרך זו הוא יכול לבוא לידי ביטוי. התודעה-העצמית של הרצון הטהור יכולה להתממש רק במסגרת האוטונומיה של הארגון הפנימי.⁴³

2. ההגדרה העצמית – מתבצעת במסגרת המוסרית, הנובעת מהאוטונומיה העצמית. ההגדרה העצמית חייבת להיות ברורה ומובחנת עבור התודעה-העצמית, מפני שאין היא בגדר שלב מעבר בלבד. זוהי הגדרה היוצרת ומגדירה את העצמי. הוודאות ביחס לפעילות של כל פרט ניתנת להכרה רק אם היא באה לידי ביטוי במציאות, כלומר היא מגשימה את מטרתה במציאות.

העצמי חייב להתייחס להגדרה-העצמית, כלומר ליצירת התוכן שבו התודעה מגשימה את עצמה. ניתן להבין את האמרה "בראשית היתה המילה", כך שהמעשה הוא הגדרה. הרצון הוא זה המביא את המושג כראשית, בעוד שהתודעה-העצמית היא מהות הרצון. היצירה של התודעה-העצמית היא רק שלב בהגשמה העצמית של העצמי. ההגדרה העצמית היא חיונית עבור התודעה העצמית, מפני שרק באמצעות ההגדרה העצמית יכול המושג להגיע לידי מימוש המלא.⁴⁴

3. האחריות העצמית – היא קשורה להתפתחות המוסרית, לרוע, למיתוס, לטרגדיה ולדת. האחריות העצמית היא חלק בלתי נפרד מהתודעה-העצמית ונוצרה על יסודות ההגדרה העצמית. ללא האחריות העצמית, ההגדרה העצמית אינה יכולה להשיג ודאות ובהירות, כך שהארגון העצמי מוגבל לחלוטין. האחריות העצמית היא תנאי הכרחי עבור התודעה-העצמית, השואפת להכללה רציונלית, מובנת

וכללית מחוץ לארגון הכללי. אי לכך, האחריות העצמית מצביעה על ההבנה והתפיסה של העצמי.⁴⁵

4. השימור העצמי – משמעו שימור עצמי. העצמי בא לידי עימות עם בעיות בעלות משמעות מוסרית, כחטא ועונש, או הקיום הבעייתי של הפרט ויחסיו עם החברה או המדינה. שימור עצמי בפיסיקה משמעה שמירה על תנועה קבועה או קיומו של דבר, כגון חוק שימור האנרגיה.

השימור העצמי הוא המטרה של העצמי, החייב לממש את עצמו ולשפר את עצמו, לא בקיום הפיסי אלא בקיום המוסרי.⁴⁶

ד. המבנה הדיאלקטי-ביקרתי של התודעה-העצמית

נקודת המוצא של הביקורת הדיאלקטית היא ביקורת מקפת של שתי השיטות הפילוסופיות הקודמות, מתוך איפיון נקודות ההשקפה המשותפות לצד הסתירות שמכילה כל עמדה, ביחס לבעיית התודעה-העצמית. התיאוריה של פרנץ ברנטאנו מתייחסת לתודעה-העצמית כיחסים שבין העצם הראשוני והמשני, כאל מבנה קוגניטיבי המעוגן היטב באופני הדיבור, המוביל ליחסי נושא-מושא. תיאוריה זו מכילה את ההנחה שיש אפשרות לאמצע את הידע האמפירי, המתבסס על הברירות של התפיסה הפנימית. הדגם השני, של הרמן כהן, מעגן את התודעה העצמית בין התודעה הטהורה והרצון הטהור. במשנתו של הרמן כהן, התודעה-העצמית היא מהותו של הרצון הטהור. זהו המבנה הטהור של התודעה-העצמית, בעל ספונטניות ואוטונומיה מרביים.

הפילוסופיה הביקורתית של יונה כהן היא בגדר סינתזה של שתי השיטות הפילוסופיות הקודמות, זו של פרנץ ברנטאנו וזו של הרמן כהן, ומתבססת על הידע הדיאלקטי הקלאסי.⁴⁷ נקודת המוצא הדיאלקטית בשיטה זו מתבססת על הגדרת הוודאות של הידיעה, המגדירה את התודעה-העצמית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במשפט: "אני יודע ש..." ציווי זה יכול להיות בעל צורה אמצעית ובלתי אמצעית כאחד.

משפט זה שונה במבנה שלו מהציווי "דע את עצמך!", אשר מכיל את הוודאה לפעילות תודעתית כתודעה-עצמית.

העמדות של פרץ ברטאנו והרמן כהן בבעיית התודעה-העצמית ניתנות לאפיון בשני אופנים:

1. תודעה-עצמית שעיך שדה פעולתה הוא קוגניטיבי;

2. תודעה-עצמית שיש לה קדימות מוסרית על יחסי העצמי לעצמו ולאחרים.

בפילוסופיה של יונה כהן, המונח 'מושא' (Gegenstand), משמעו דבר המכיל בתוכו את כל אשר ניתן לחשוב עליו, או שניתן להכיל

במשפט האחדות, והוא נקודת המוצא הדיאלקטית לכל. בשיטה דיאלקטית, סידרת מחשבות יכולה להיות גם למושא.

סדרת או שרשרת מחשבות היא אחדות של כלל הפעולות אשר יש ברצונה להכיל. בניגוד לכך, המושאים הם מספר מושאים נבחרים, הנבדלים מאחרים, אשר אינם פעילים.

שלשלת מחשבות על נושאים, מושאים או אידאות, שהן המטלות של התהליכים הללו, מוגדרת כ'דיאלקטית'. שלשלת מחשבות מעין זו ניתן לדמיין או לבנות באמצעות חוק הסתירה, מפני שהאידאות בדבר קביעת המחשבה ושלשלת מחשבות, סותרות זו את זו. בהתאם להשקפה זו, המושא מונח באזור שהוא 'ר' למחשבה, בעוד התודעה מנסה לחקור את האיכויות של המושא ולקבע אותן. המושא מוגדר תמיד כ'אופן חשיבה'. 'מושאים רציונליים' אינם קיימים; אלו הם מושאים שעברו תהליכי עיבוד ראייונליים, כאשר הם הוכנו או הוצגו למחשבה. תודעה השואפת להתייחס למציאות באופן רציונלי, חייבת להשיג את מעמדה האובייקטיבי באמצעות מספר סופי של תהליכי אובייקטיביזציה. מסיבה זו, התודעה עושה שימוש בתהליכים לוגיים קוגניטיביים של מיקום מחדש והחלפה.

כאשר אני משתמש בפונקציה של המשפט ש"א שיד לתודעה", 'א' הוא עדיין תהליך של קוגניציה. ניתן לחשוב במידה מסוימת על 'א' רק אם יש בידינו ידע כלשהו, כיצד 'א' נבדל מאחרים. תודעה היא תמיד תודעה של משהו. זהו ההיבט הפעיל של התודעה, שהיא תמיד מתמודדת עם המציאות ועם עצמה. הפעילות היא התואר הראשון והמרכזי של התודעה. לעומת זאת, למושא, בזוהו האובייקטיבי, יש

צורה אחרת של 'זהות': זוהי זהות אשר הושגה על ידי פעילות התודעה, והיא תלויה הן באופן המיקום והן בצורתה.

התודעה שואפת להפוך כל מושא כחלק מעצמה, כאשר אף תואר של מושא לא יוכל להיות עצמאי או נפרד ממנה. עד כמה שהמדובר הוא

בתודעה, אף החומר שהוא "זר למחשבה" (Denkfremd) או 'חסר צורה', שיד לתודעה.⁵⁰ האופנים השונים של המחשבה, אף הם בלתי

נפרדים מהתודעה. יש כמובן ניסיון להבחין בין מושא לפעילות, כפי שמבחינים בין 'מושא' ל'מושא', אך כל אלו הן בגדר בדידות (פיקציות). פעילות התודעה מכוונת למושא אשר הוא שונה ממנה, מפני שלמושא זה יש תארים או שהוא בעצמו פעילות תודעית.

כאשר אני חושב, המחשבה הנוכחת שלי, המחשבה אשר נחשבה, היא חלק ממנה, ולכן המחשבה הנוכחית שלי איננה יותר מחשבה כפי שהיא בראשונה. אי לכך, את הפעילות התודעית הראשונה ניתן לכנות 'פעילות תודעית', ואת הפעילות השנייה ניתן לכנות 'המושא המודע', אשר איננו מושא יותר, כל עוד הוא נחשב באופן האמיתי. באותה מידה, אין צורך לקשור את התודעה של פעילות עם הפעילות של התודעה, מפני שהפעילות של התודעה מובחנת בדרכים שונות ומתייחסת למושאים שונים.

ניתוח זה מתבסס על ההבחנה של שפינוזה, שעמד על ההבדלים בין תודעת פעולה כלשהי ופעולת התודעה: "הן כשאדם יודע איזה דבר,

תוך כדי כך הוא יודע שהוא יודע אותו, ועם זה הוא יודע שהוא יודע את ידיעתו, וכך הלאה עד אין-סוף".⁵¹

הרכבת יחד של הדימוי עם הדבר שמדמים אותו, או הפיכת הפעיל לסביל, כל אלו מוצאים את ביטויים הנעלה בהגדרות העובדות המדעיות. בעיה זו מכפילה את עצמה במסגרת התודעה-העצמית: תודעת הפעילות חסרת האובייקטיביזציה החייבת להביא את עצמה לידי אובייקטיביזציה, מתפרקת לפעילויות שונות ומוכרחת לתפוס את עצמה כאחדות של הפעילויות הללו. שתי הבעיות הללו באות לידי פתרון באחדות הפעילויות, אחדות אשר חייבת להיות אחדות פעילה.

אם נשאל את עצמנו, האם זה אפשרי שחשיבת התודעה-העצמית היא דיאלקטית ולא התודעה עצמה, מפני שלא ברור כלל שזוהי שיטה דיאלקטית, רק מפני שאני מודע לעצמי, הרי שהתשובה חייבת להתמקד על ההכפלה והסתירות שהן סימולטניות ורציפות בכל השלבים של הפעילות והחשיבה עצמם. פעילות העברת הבעיות הללו לשפה קוגניטיבית יוצרת את החלפת מקומות דיאלקטית. אף אם נקודת המוצא היא זו, שבה 'אני' בעל תודעה-עצמית – 'אני' היכול להבחין בכל מצבי התודעה, לחשוב, לדעת, לשלוט וכיו' – בכל המצבים הללו השייכים לי או להציג את 'אני', כפי שהוא מופיע במהלך חיי. קשה למקד את אחדות הזיכרונות או של הישות, או אף להבחין בין חיי היום יום והחלומות. הצורך בהבחנה מעין זו בהקשר לישותי, או זיכרוני והקניית תארים של ערך אמת, גורם לכך, שכל נושא מביא אותי לידי מצב תודעתי כדי להביא את העבר, ההווה, ואף את העתיד לידי אובייקטיביזציה.

הבעייתיות של התודעה-העצמית איננה מונחת דווקא ביחסייה עם החשיבה המדעית החיצונית, אשר מנסה לקבוע לתודעה-העצמית קריטריונים שהם זרים לה, אלא בזרם ובמהלך החיים. הדיאלקטיקה מכוונת לעובדה שחלק מאחדות העצמי, השייכת לעצמי ומתמקדת בעולם המושאים, נהרסת ברגע שמפקיעים אותה ממנה. חשיבת התודעה-העצמית אינה מחוץ לתודעה-העצמית, מפני שהעצמי רוצה לחשוב על עצמו ואף להעלות את התודעה לדרגת מודעות כלשהי על עצמה. אין זה תהליך שרירותי אלא זוהי מהותה של התודעה-

העצמית.⁵²

בכל מרחב החשיבה ובכל מושא החשיבה, הנושא איננו זוכה ל'מימוש', בדרגה שבה הדבר מתרחש במרחב הדיאלקטי של התודעה-העצמית. הם מונחים יחד כשהעצמי שואף להגיע מעבר ל'מימוש' זה, מפני שהחיים ממשיכים להתקיים בתוך העצמי. כך גם זהות וגם ההבחנות השונות, ממשויכות להתקיים בצורה מקבילה. כל מחשבה לגבי פעילות היא כבר מעבר לה, ובמקרה של התודעה-העצמית, מפני שזוהי מהותה של התודעה-העצמית, אשר תמיד נוכחת לפני כל פעולה או מושא, או שניהם יחדיו. נקודות המפנה כאן יכולות להיות או ביחס לכיוון התחושות המיידיות, בעלות בהירות וברירות עליונים (עמדתו של פרץ ברטאנו), או בכיוון 'המקור', הדוחה אפיונים והוא מעבר לכל אפשרות לנתח אותו (עמדתו של הרמן כהן).

הדיאלקטיקה של 'אני' מוצאת את ביטוייה העליון בתודעה-העצמית, מפני שבכפילות זו, הקיימת בתודעה עצמה, מתבססת על ההנחה בדבר קיומו של 'אני טהור'. רק ב'אני טהור' מעין זה יכול להכיל את הוודאות, אשר כשלעצמה יכולה להיות 'לא-אני', כלומר המושא ניתן להכרה מחדש, אף אם הוא מנוכר ל'אני הטהור'. אם אנו חושבים באופן לא דיאלקטי, אנו יכולים לסגת ל'אני' כבסיס העליון וליסודות של כל מחשבה (במקרה זה זו המשגה סובייקטיבית) או לסגת למושא ולהגדירו כמציאות ודאית עליונה (במקרה זה זו המשגה אובייקטיבית).

היצריות וההתמדה של הפעולות יוצרים מתוך עצמם התמדה דיאלקטית, המובילה לידי סתירה. הפעולה כשלעצמה איננה קבועה, ולכן יש לקשרה לפעולות אחרות, כך שקשר זה ינביע את יצירת את יחסי 'אני-פעולה'. 'אני' המקיף והכללי הזה הוא בעל יכולת פעולה והתהוות במהותו. אם 'אני', הוהופך למושא, נלקח חזרה לתוך התודעה-העצמית, הרי שההתפתחות זו מביאה שוב להתפצלות של האחדות של הפעולות לתחומים נפרדים. התחומים הנפרדים הללו, אשר במסגרתם 'אני' חושב, פועל, מתבונן ויוצר, מובילות לדרישה לאחדות מתוך הריבוי הנתון. הריבוי של המקורות מוביל חזרה לאחדות, בעוד האחדות היא קשר בדרגה הגבוהה ביותר של המקורות, קשר שהוא יכול להיות מובן רק באופן דיאלקטי. האחדות של המבנה הדיאלקטי נשארת לצידה של האחדות בכללותה.

בתהליך של התודעה-העצמית, הנושא מנסה להשיג עבור עצמו את אותו הדבר שהוא מנסה להשיג עבור המושא. מצד אחד, הוא מנסה להשתחרר מכל הסובייקטיביות ולהשיג את אשר איננו סובייקטיבי, ומצד שני, השאיפה להכרה עצמית מביאה אותו להיות מושא, על אף זאת שהוא ממשיך להיות נושא. הסתירה הזו שנוצרה כאן, שבה הנושא שהפך להיות מושא שואף להיות נושא, והיסודות אשר עברו

אובייקטיביזציה אינם שייכים לי יותר מאשר הם שייכים לאחרים, בהיותם עובדות כלליות, מחפשת את פתרונה.⁵³ אם כן, 'ישותי' או

'חיי', אשר הופרדו ליסודותיהם ופורקו לגורמים, 'תובעים' ממני לכוון משך אף שאינם שייכים לי יותר, מכיוון שהם מושאים המונחים בצורה שוות-ערך (אינדיפרנטית) לפני.

תהליך הסתירה הדיאלקטית של התודעה-העצמית מביא אותנו למסקנה, שכל אובייקטיביזציה של הנושא משמעה סילוק כל התארים האלה ושעבודם, מפני שהם היבטים שנחשבו של העולם האובייקטיבי. זאת הסיבה, שתודעה-עצמית דיאלקטית חייבת להחזיק בנקודת

מבט ביקורתית קבועה כדי לשמור על האיזון בין הקטבים השונים. הפרדוקס המצוי כאן הוא, שהן החשיבה והן התודעה-העצמית אינם יכולים להגדיר את הישות האמיתית כזוהה עם המציאות האובייקטיבית, בעוד שהישות האמיתית איננה עמה מחשבה סובייקטיבית. אין כל אפשרות במקרה כזה לקבע את המציאות ולהכיר אותה כזוהה לעצמה, בו זמנית. תודעה-עצמית, אשר מנסה למסגר את עצמה במסגרת שיטה דיאלקטית-ביקורתית, חייבת להגדיר את האופן הצורני אשר יעצב את הארכיטקטורה של התודעה, הן של הנושא והן של המושא, הן של תהליכי החשיבה והן של היסודות הבודדים. כל זאת עליה לעשות בשתי רמות:

1. האחדות בין הצורה היחסית או "צורת החשיבה" (Denkform) וזה אשר מצוי כנגדה – החומר "הזר למחשבה" (Denkfremd). אחדות זו מונחת על ידי ערך האמת, ויוצרת אחדות שלמה בין המושאים, תוך התגברות עליהם באמצעות מערכת יחסים מודעת. מתוך התייחסות לתודעה-העצמית, ההחלטה של הרצון חייבת להתרחש בו זמנית יחד עם המחשבה הרפלקסיבית, מתוך מגמה להשיג את מטרתה העליונה.

2. ברמה השנייה, הסתירה שבין החומר בעל הצורה ונעדר הצורה, אשר זכה לאיחוד במבנה האחד, יוצרת מצב דיאלקטי נוסף. למצב זה יש שני ממדים:

- א. הראשון הוא תהליך האובייקטיביזציה של מושאי התודעה והתודעה-העצמית. תהליך זה נשאר מנוגד לאובייקטיביות, המייחסת לכל המושאים משמעות אחת. תהליך האובייקטיביזציה הוא זה ההופך את הנושא ואת התודעה-העצמית למושאים. מרגע זה ואילך, התודעה והתודעה-העצמית מתייחסות זו לזו באובייקטיביות, ככל שאר המושאים שבעולם.
- ב. ההיבט השני הוא הסובייקטיביות, המנביעה פעילות ספונטנית ורצון חופשי. הסובייקטיביזציה יוצרת את כל המושאים במסגרת הממד הסובייקטיבי ומבטיחה את האיכויות הפרטיות ואת מהותה לכל מושא.

אם נרכיב יחד את כל המטלות והרמות השונות, נוכל לנתח את המרכיבים של הארכיטקטורה הדיאלקטית-ביקורתית, כפי שהיא מוצגת בשיטתו הפילוסופית של יונה כהן:

- אובייקטיביזציה – במעמדה האובייקטיבי (המתעלמת מהנושא) מתייחסת בצורה לא-דיאלקטית לעולם המושאים האחד.
- אובייקטיביזציה – במעמדה הסובייקטיבי – היא בעלת יחסים חיצוניים, לא דיאלקטיים, של הנושא למושאים. צורת יחסים זו דוחה רפלקסיה, כפי שאנו רואים זאת במקרה של מושאי הפיסיקה, חקר מדעי הטבע או הרפואה.
- סובייקטיביזציה – במעמדה האובייקטיבי – יוצרת שיטה דיאלקטית פנימית, כמו זו של האיני כמושא של הפסיכולוגיה או של החיים, או אף כמושא של הביולוגיה. כל מושא מכיל בתוכו שיטה דיאלקטית נסתרת, השואפת לפרוץ החוצה מעבר לאובייקטיביות המדויקת והקביעות שזכתה בהן בתהליך הסובייקטיביזציה.
- סובייקטיביזציה – במעמדה הסובייקטיבי – היא דיאלקטית לחלוטין, כפי שהדבר התגלה במקרה של התודעה-העצמית או החשיבה העצמית. התודעה-העצמית מובילה לעצמי חושב ודיאלקטי. התודעה חייבת להיות אובייקטיבית, וכן חייבת לאבד את האובייקטיביות בתוך עצמה, מפני שהאובייקטיביות עצמה נוצרה באמצעות החלטה סובייקטיבית. הרצון החופשי הוא אשר מבטיח את הממד הדיאלקטי לתהליך כולו ואת הכיוון של התודעה-העצמית.⁵⁴

הנושא של התודעה העצמית הוא דיאלקטי רק מפני שהוא עובר תהליך של סובייקטיביזציה, שהיא צורה מודעת, המכילה בתוכה אובייקטיביזציה. עובדה היא, שאנו יכולים לראות שההמשגה הדיאלקטית היא ביקורתית בבסיסה ומאוזנת בכל קצותיה, מבלי שהיא מבצעת שום תפנית ספקולטיבית. תודעה-עצמית דיאלקטית ביקורתית מוכלת בתוך שיטה ולא מעבר לה, אך לעולם אין למקם אותה באותה רמה עם שאר המדעים. זהו ההיבט הדיאלקטי בשיטתו של יונה כהן, אשר מונע מן המוחלט להיות הן התכלית והן המקור.⁵⁵ אין אנו דוחים את החתירה לעבר המוחלט, אך יש לראותו כאידיאה בלבד. התודעה-העצמית יכולה לשאוף לקראת אותה אידיאה, בידעה בודאות שלעולם לא תוכל לממשה. המוחלט איננו חלק מהתפתחות או דגם לחיקוי של התודעה-העצמית, אלא מורה על דרך ודוחף את הרצון להתמיד לנצח בשאיפתו להגיע לרמת תודעה-עצמית גבוהה ונשגבה יותר. התודעה-העצמית, בהתגברת על עצמה באמצעות השיטה הדיאלקטית ביקורתית, נמצאת כאן על דרך המלך לעבר הידיעה-העצמית, כדי להשיג את העצמי האמיתי.

Critical-Dialectic Aspects to the Problem of Self-Consciousness by Israel Idalovich, Ph. D.

Synopsis

The search for a bridge between various philosophical worlds and the presentation of the world of the human spirit as primarily a pluralistic activity is the essence of Neo-Kantian philosophy. One of the turning points in this kind of philosophical thinking is the possibility of transition between different philosophical systems - such as that of Franz Brentano to Kantian and Neo-Kantian philosophy.

In this article, three approaches to the problem of self-consciousness are examined. The first - the approach of Franz Brentano (1838-1917); the second of Hermann Cohen (1842-1918); and the third of Jonas Cohen (1868-1947). For this purpose, the critical-dialectic organon (tool) as developed by Jonas Cohen in his philosophical works, has been adopted and applied. This tool is capable of bridging different sciences and eliminate contradictions between divergent approaches, without adopting a unified dogmatic approach. Description of these methods is an integral part of the analysis.

1. Jonas Cohn – Theorie der Dialektik, Leipzig, 1914
2. Franz Brentano – Psychology from an empirical standpoint, London, 1973
3. Brentano – Ueber die Zukunft der Philosophie, Leipzig, 1929
4. Brentano – Versuch Ueber Erkenntnis, Hamburg, 1984
5. Brentano – Kategorienlehre, Hamburg, 1974, p.222
6. Brentano – Psychology, pp.275-281
7. Brentano – Versuch, pp. 80-82
8. Brentano – Kategorien, p.152
9. Brentano – Kategorien, p.155
10. Brentano – Psychology, p.276. Kategorien, pp. 159-160
11. Brentano – Kategorien, pp.153-157
12. Brentano – Psychology, p. 294
13. Kant, I., Kritik der reinen Vernunft, Hamburg, 1959, B-130-131, pp. 137-140.
14. Leibniz, G.W., New Essays on Human Understanding, Cambridge, 1981; Brentano – Kategorien, pp. 172-174
15. Brentano – Kategorien, pp.163-165
16. Cohen, H., Logik der reinen Erkenntnis, Berlin, 1902, pp.32-43.
17. Natorp, P., Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften, Leipzig, 1910, p.14.
18. Hegel, G.W.F., Wissenschaft der Logik, 2vol., Hamburg, 1975.
19. Cohen – Logik, pp.63-64.
20. Cohen – Logik, p.14.
21. Cohen – Logik, p.14.
22. Cohen, H., Ethik des reinen Willens, 3th ed., Berlin, 1921.
23. Kant – B-132-143, pp. 152-156.
24. Cohen – Logik, pp. 25-26.
25. Cohen – Logik, pp. 65-69.
26. Cohen – Logik, pp. 113-114.
27. Cohen – Logik, p. 511.
28. Cohen – Logik, p. 6.
29. Cohen – Logik, pp. 87-92.
30. Cohen – Logik, pp. 78-92.
31. Kant – Kritik der reinen Vernunft, B-132, pp. 140-143.
32. Cohen – Logik, pp. 353-361.
33. Cohen – Ethik, pp. 85-109.
34. Cohen – Ethik, pp. 505-506.
35. Cohen – Ethik, pp.514-515.
36. Cohen – Ethik, p. 519.
37. Cohen – Ethik, p. 505.
38. Cohen – Ethik, p. 504.
39. Cohen – Ethik, p. 207.
40. Cohen – Ethik, pp. 214 -215.
41. Cohen – Ethik, p. 285.
42. Cohen – Ethik, pp. 326-327.
43. Cohen – Ethik, pp 328-346.
44. Cohen – Ethik, pp. 347-359.
45. Cohen – Ethik, pp. 360-374.
46. Cohen – Ethik, pp 375-390.
47. Cohn, J., Theorie der Dialektik, Leipzig, 1914.
48. Cohn – Dialektik, p. 212.
49. Cohen – Logik, p. 81; Cohn – Dialektik, p. 137.
50. Cohn – Dialektik, pp. 105-109.
51. Spinoza, B., Ethics, London, 1928, part 2, prop.21, p.58.
52. Cohn – Dialektik, pp. 202-204.
53. Cohn – Dialektik, – pp. 345-352.
54. Cohn – Dialektik, p. 352.
55. Cohn – Dialektik, pp. 349-350.